

РОЗДІЛ 1 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 364.63-027.553+342.721

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.1>

Олена БЕЛКІНА-КОВАЛЬЧУК

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0001-7115-3889

Бібліографічний опис статті: Белкіна-Ковальчук, О. (2021). Профілактика та подолання булінгу в закладах вищої освіти. *Humanitas*, 1, 3–8, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.1>

ПРОФІЛАКТИКА ТА ПОДОЛАННЯ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Булінг – одна з найгостріших соціально-педагогічних та психологічних проблем сьогодення. Явище булінгу надзвичайно поширене в сучасній школі, але досить часто зустрічається і в дорослих колективах. Сучасні заклади освіти при всіх їх проблемах, труднощах, недоліках зберігають статус одного з основних інститутів соціалізації особистості, її становлення і розвитку. Тому саме вони мають відігравати одну з ключових ролей у справі захисту дітей від насильства.

Булінг – соціальне явище, яке властиве переважно організованим колективам та проявляється через різні форми насильства, які вчиняються систематично по відношенню до однієї і тієї ж особи. У статті розглядаються особливості булінгу (цькування) в закладах вищої освіти. Визначено найбільш розповсюджені чинники, які провокують появу булінгу в закладі освіти: несприятливий соціально-психологічний клімат, авторитарний стиль навчання, виокремлення педагогом будь-якого учня/студента як позитивного або негативного прикладу для інших, ігнорування проблеми на рівні закладу освіти.

Охарактеризовано два ключові напрямки (управлінський і просвітницький) у комплексному підході до профілактики та подолання булінгу в закладах вищої освіти. Управлінський напрям включає здійснення аналізу ситуації в закладі освіти; вироблення офіційної позиції закладу освіти щодо булінгу (цькування); розроблення правил поведінки та інформування про них всіх учасників освітнього процесу; визначення обов'язків та відповідальності учасників освітнього процесу щодо створення та дотримання безпечної поведінки в закладі освіти; проведення інструктажів.

Просвітницький напрям роботи закладу вищої освіти передбачає інформування всіх учасників освітнього процесу про правила поведінки в закладі освіти, свої права та обов'язки, відповідальність за булінг (цькування), порядок подання та розгляду заяв про випадки булінгу (або можливість його вчинення), а також про те, як реагувати на випадки булінгу (цькування); розробку плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі вищої освіти.

Звертається увага на важливість здійснення діагностичної, виховної роботи з метою профілактики та подолання булінгу, формування в учасників освітнього процесу нетерпимого ставлення до насильства. Автор наголошує на проблемні аспекти реалізації цих напрямів у закладах вищої освіти та робить висновок про необхідність внесення змін до законодавства України про булінг, розробку механізму реагування на булінг у закладах передвищої та вищої освіти, враховуючи закордонний досвід.

Ключові слова: насильство, булінг, профілактика та подолання булінгу, заклади вищої освіти, комплексний підхід до профілактики

Olena BIELKINA-KOVALCHUK

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0001-7115-3889

To cite this article: Bielkina-Kovalchuk, O. (2021). Profilaktyka ta podolannia bulinhu v zakladakh vyshchoi osvity [Bullying prevention and overcoming in higher education institutions]. *Humanitas*, 1, 3–8, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.1>

BULLYING PREVENTION AND OVERCOMING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Bullying is one of the most urgent socio-pedagogical and psychological problems nowadays. The phenomenon of bullying is extremely common at modern school, but it can often be found in adult groups.

Despite of all problems and difficulties of modern educational institutions they still have the status of one of the main institutions of socialization of the individual for its formation and development. That is why they must play a key role in protecting youth from violence.

Bullying is a social phenomenon is characteristic for mostly organized groups and is manifested through various forms of violence that are committed systematically against the same person. The article considers the peculiarities of bullying in higher education institutions. The most common factors that provoke bullying in an educational institution are identified: unfavorable socio-psychological climate, authoritarian style of teaching, teacher's isolation of any pupil / student as a positive or negative example for others, ignoring the problem at the educational institution level.

Two key areas (managerial and educational) in a comprehensive approach to prevention and overcoming bullying in higher education are described. Management direction includes analysis of the situation in the educational institution; elaboration of the official position of the educational institution towards bullying; developing rules of conduct and informing all participants in the educational process; determining the duties and responsibilities of participants in the educational process to create and maintain safe behavior in the educational institution; conducting briefings.

The educational direction of the higher education institution involves informing all participants in the educational process about the rules of conduct in the educational institution, their rights and responsibilities, responsibility for bullying (harassment), the procedure for submitting and reviewing applications for bullying (or the possibility of its commission), how to respond to cases of bullying; development of a plan of measures aimed at preventing and combating bullying in higher education institutions.

Attention is drawn to the importance of diagnostic, educational work to prevent and overcome bullying, the formation of participants in the educational process intolerance of violence. The author emphasizes the problematic aspects of the implementation of these areas in higher education institutions and concludes that it is necessary to amend the legislation of Ukraine on bullying, develop a mechanism for responding to bullying in institutions of higher and higher education, taking into account foreign experience.

Key words: *violence, bullying, prevention and overcoming of bullying, higher education institutions, integrated approach to prevention.*

Упродовж останніх років зміни у нашому суспільстві, викликані кризовими явищами в політичній, соціально-економічній сфері, деморалізацією суспільства, призвели до зростання конфліктності, агресивності у соціальних та міжособистісних відносинах. Свідченнями цього є численні публікації та репортажі в ЗМІ, присвячені насильству між дітьми. Особливо розповсюдженими стають систематичні прояви довготривалої агресії, що у наукових джерелах отримало назву булінг.

Грунтовніше проблему насильства, зокрема цькування одних учнів іншими висвітлюють зарубіжні вчені, зокрема І. Бердишев, І. Кон, Х. Лейманн, Д. Лейн, К. Лоренц, Д. Ольвеус та ін. На жаль, проблема булінгу набуває все більшого поширення в Україні. Вона викликає

значну зацікавленість науковців з різних галузей наук. Так, з позиції соціології булінг досліджується у роботах О. Ожійової. Психологічні аспекти проблеми вивчали І. Бердишев, О. Дроздов, О. Смірнова та інші. Соціально-педагогічна точка зору висвітлюється у роботах Л. Найдьонової, І. Сидорук, В. Ролінського, А. Чернякова та ін. Досліджують зазначену проблему і недержавні організації України: «Розрада», Winrock International, Ла-Страда.

Попри широке публічне висвітлення цієї проблеми в різноманітних літературних та Інтернет-джерелах, варто зауважити, що вона залишається недостатньо дослідженою на теренах закладів вищої освіти.

Мета статті – проаналізувати особливості булінгу (цькування) в закладах вищої освіти

та розглянути основні підходи до організації роботи щодо його попередження й подолання.

Оскільки здобувачі освіти проводять багато часу саме в закладах освіти, то саме заклади освіти мають відігравати одну з ключових ролей у справі захисту здобувачів від насильства, забезпечувати комфортне та безпечне середовище.

У законодавчих документах України чітко визначено поняття булінгу.

Булінг (цькування) – діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [1; 2].

Булінг (цькування) проявляється через різні форми насильства, які вчиняються систематично по відношенню до однієї і тієї ж особи. Це можуть бути прояви:

1) фізичного насильства, що включає штовхання, зачіпання, підніжки, бійки, стусани, ляпаси, удари та інші дії, які завдають біль і тілесні ушкодження тощо;

2) психологічного насильства, що включає образи, поширення неправдивих чуток, глузування, залякування, ізоляція, ігнорування, бойкот, відмова від спілкування, погрози, маніпуляції, шантаж тощо;

3) економічного насильства, що включає дрібні крадіжки, пошкодження або знищення особистих речей, вимагання грошей, їжі тощо;

4) сексуального насильства, що включає образливі жести, висловлювання, прізвиська, жарти, погрози, поширення чуток, обмацування сексуального (інтимного) характеру та/або змісту тощо.

Варто зазначити, що булінг (цькування) в освітньому середовищі відбувається не тільки між здобувачами освіти. Специфічною проблемою є булінг (цькування) з боку педагогів по відношенню до здобувачів освіти, і навпаки, з боку здобувачів освіти по відношенню до педагогів.

У Статті 6 Закону України «Про освіту» визначено засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності, зокрема, людиноцентризм та формування

поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками [1]. Саме тому захист прав студентів та викладачів у закладах вищої освіти, питання протидії булінгу мають бути включені у стратегію розвитку і вищої, і професійно-технічної освіти.

Як зазначає Н. Курдіна, навчання у закладі вищої освіти для сучасної молоді людини – один з найважливіших періодів її життєдіяльності, особистісного зростання і становлення як фахівця з вищою освітою. Пошук шляхів успішної адаптації до умов, що змінилися, до соціальних умов і нової діяльності є нагальною проблемою для кожного, хто переступив поріг вузу [3]. А гармонійне формування сучасних висококваліфікованих фахівців можливе лише в просторі, вільному від будь-яких проявів насильства та дискримінації.

Ми погоджуємось з Н. Курдіною в тому, що продовження навчання в закладах вищої освіти передбачає перехід людини в інше соціальне середовище. Однак не означає кардинальної зміни її особистості, що дає привід припускати перенесення особистісних проблем на даний освітній рівень. Таким чином, цькування, як груповий феномен, теж може переноситися в заклади вищої освіти. Агресори і віктимні особистості можуть проявляти ті ж патерни поведінки в закладі вищої освіти, що й у школі, що сприятиме появі модифікованої ситуації булінгу.

З одного боку, булінг в різних закладах освіти схожий між собою: жертвою може стати як окрема людина, так і група; жертва, як правило, має віктимні риси, або якусь відмінну ознаку, або ж була жертвою цькування в школі.

З другого боку, булінг у вузі відрізняється від цькування в школі кількома особливостями. Змінюються його види і форми прояву. Якщо в закладах загальної середньої освіти переважає фізичний булінг (в силу вікових особливостей здобувачів освіти), то в закладах вищої освіти – психологічний булінг, спрямований на підкреслення інтелектуальних, а не фізичних характеристик людини, та кібербулінг. Цькування в студентському середовищі є більш руйнівним, ніж у шкільному, та має більш руйнівні наслідки. Булінг в закладах вищої освіти стає жорстокішим, «зрілим і витонченішим», «продуманим». Це завжди цілеспрямоване та усвідомлене приниження людини [3]. Варто

зауважити, що викладачі рідше, ніж учителі, стають ініціаторами булінгу.

Чинники виникнення булінгу (цькування) у міжособистісних взаєминах можна поєднати у чотири групи: особистісні, сімейні, соціальні, оточення (середовище).

Найбільш розповсюдженими чинниками середовища, які провокують появу булінгу (цькування) в закладах освіти є: несприятливий соціально-психологічний клімат в закладі освіти, авторитарний стиль навчання, виокремлення педагогом будь-якого учня/студента як позитивного або негативного прикладу для інших, ігнорування проблеми на рівні закладу освіти. Стрес від навчанням внаслідок перевантаження, відносини з однолітками та педагогами, відсутність належної уваги з боку викладачів сприяють появі сварок, конфліктів, проявів насильства та їх перехід в булінг (цькування).

Не лише спільне навчання, а й проживання в гуртожитку, сексуальні стосунки, які виникають серед студентів, також іноді стають підставою для виникнення булінгу (цькування).

Зазвичай виникнення булінгу (цькування) в закладі освіти спричиняють кілька причин. Тому для педагогічного персоналу важливо виявити чинники цього явища та знайти шляхи зниження їхнього впливу. Для цього кожен заклад освіти має розробити комплекс заходів для профілактики та протидії булінгу (цькування).

У комплексному підході можна відзначити два ключові напрямки: управлінський і просвітницький.

Управлінський підхід організовує та реалізує керівник закладу освіти. Він включає в себе:

- здійснення аналізу ситуації у закладі освіти (фізичного та емоційно-психологічного середовища), зокрема шляхом опитування здобувачів освіти та працівників щодо відчуття себе в безпеці під час роботи та навчання;

- вироблення офіційної позиції закладу освіти щодо булінгу (цькування) та інформування про неї всіх учасників освітнього процесу;

- розроблення правил поведінки для всіх учасників освітнього процесу та інформування про них;

- визначення обов'язків та відповідальності учасників освітнього процесу щодо створення та дотримання безпечної поведінки в закладі освіти;

- проведення інструктажів.

Для оптимізації своєї роботи керівник закладу освіти може призначити уповноважену особу з числа своїх заступників, яка буде відповідати за організацію та реалізацію заходів з протидії та попередження булінгу (цькування) в закладі освіти. Насамперед, необхідно перевірити та виявити місця, які потенційно можуть бути небезпечними та сприятливими для вчинення булінгу (цькування) в закладі освіти та організувати належні заходи безпеки. Наступний крок – розробити разом з іншими працівниками закладу освіти на основі проведеного аналізу ситуації план заходів для запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти. Необхідно розробити та запровадити порядок повідомлення про випадок булінгу (цькування) чи підозру про його вчинення, послідовність розгляду таких заяв в закладі освіти та процедуру неупередженого розслідування обставин випадків булінгу (цькування) в закладі освіти. Це стосується всіх сторін булінгу (цькування), в тому числі свідків або тих, хто знав про можливість вчинення насильницьких дій.

Існує ряд документів у яких зазначені порядок реагування на випадки булінгу в закладах освіти. Міністерством освіти і науки України затверджений Порядок реагування на випадки булінгу (цькування) та Порядок застосування заходів виховного впливу [4]. Проте, у документі сказано, що він визначає механізм реагування на випадки булінгу (цькування) та визначає процедуру застосування заходів виховного впливу в закладах освіти всіх типів і форм власності, крім тих, які забезпечують здобуття освіти дорослих.

З метою профілактики та протидії булінгу дуже важливо налагодити належну роботу психологічної служби закладу вищої освіти. У листі МОН України № 1/9-557 від 28.10.14 р. наведені методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей [5]. У документі наведені рекомендації щодо особливостей спілкування та поведінки означених фахівців із жертвою насильства, наведений зразок протоколу для документування отриманих від неї фактів. Звертається увага на необхідності планування психологічної реабілітації жертви та її кривдника, особливо, якщо останнім виступає

інший учень (учні) закладу [6, с. 12]. На жаль, визначення булінгу в законодавчих актах, вищезгадані нормативні документи стосуються захисту лише неповнолітніх осіб. Тобто повнолітні студенти не підпадають під дію законодавчих актів, і використати ці нормативні документи, які визначають дії закладу освіти у випадку булінгу, неможливо.

Саме тому важливу роль у профілактиці та протидії булінгу відіграє просвітницький напрям роботи закладу вищої освіти.

Профілактика булінгу в закладі вищої освіти здійснюється шляхом реалізації таких стратегій:

– інформування. В результаті просвітницької роботи всі учасники освітнього процесу мають знати про правила поведінки в закладі освіти, свої права та обов'язки, відповідальність за булінг (цькування), порядок подання та розгляду заяв про випадки булінгу (або можливість його вчинення), а також про те, як реагувати на випадки булінгу (цькування).

В закладах вищої освіти має бути розроблений план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти.

Для захисту своїх прав студенти можуть звернутися до ряду громадських організацій, які займаються проблемами насильства та булінгу, зателефонувати на номери гарячих ліній. Номери телефонів, адреси, електронні адреси відповідних організацій і служб мають бути у вільному доступі для здобувачів освіти, їх батьків, педагогів.

4 листопада 2019 року офіційно запрацювала Служба освітнього омбудсмена. Освітній омбудсмен має перевіряти заяви про випадки булінгу в закладі освіти, повноту та своєчасність заходів реагування на такі випадки з боку педколективу, керівництва та засновника закладу освіти. Також він має аналізувати соціальні та психолого-педагогічних послуги здобувачам освіти, які вчинили, постраждали або стали свідками цькування (тобто оцінювати ефективність і якість цих послуг).

В закладі освіти потрібно зробити так, щоб вся необхідна інформація щодо проблеми булінгу (цькування) була у відкритому доступі, а також була написана простою і зрозумілою мовою. Її потрібно розмістити на веб-сайті закладу, дошці оголошень тощо.

– Діагностика. Діагностика повинна проводитися періодично в процесі моніторингу.

Велика роль надається роботі психологічної служби закладу вищої освіти. На жаль, не в усіх вузах цей структурний підрозділ працює ефективно. Тому в деяких закладах вищої освіти зміст і засоби діагностики обираються структурними підрозділами самостійно відповідно до ситуації. Контроль за проведенням даного моніторингу покладається на заступників деканів/директорів з виховної роботи [7].

– Виховання. Велику роль на факультетах відіграє просвітницька робота, яку проводять заступники деканів з виховної роботи та куратори академічних груп у процесі проведення виховних заходів. Куратор постійно впливає на соціально-психологічний клімат групи, планує та проводить години куратора, командоутворюючі ігри та заняття. Значну роль у налагодженні гармонійних міжособистісних стосунків відіграють старости груп [7].

– Формування нетерпимого ставлення до насильства. Важливо організувати навчання всіх працівників та студентів закладу вищої освіти навичкам ненасильницького спілкування шляхом проведення лекцій, практичних занять, тренінгів.

Надзвичайно важливим є формування у здобувачів освіти навичок, які забезпечують особистісну здатність протидіяти насильству, а саме: уміння розпізнавати насильство та маніпулювання в міжособистісному спілкуванні, уміння адекватно реагувати на деструктивні впливи, уміння зупиняти насильницькі дії кривдника та надавати допомогу особам, які постраждали від насильства. Важливо працювати над розвитком емоційного інтелекту, комунікативних навичок, асертивної поведінки шляхом проведення тренінгових занять [7].

Висновки. Булінг (цькування) – це соціальне явище, яке притаманне і в дорослому середовищі. Відповідно, необхідність дослідження булінгу (цькування) в закладах вищої освіти є актуальною. Наявність затверджених нормативно-правових актів щодо протидії булінгу має ряд переваг. У них визначено поняття булінгу, коло осіб, хто повинен реагувати та припинити насильницькі дії, виписані процедури повідомлення про випадки булінгу, визначена відповідальність не лише за вчинення, а й за відсутність реакції на насильницькі дії. Проте, дані нормативно-правові акти стосуються захисту лише неповнолітніх осіб, тому повнолітні

студенти не підпадають під їх дію та не можуть скористатися ними для захисту своїх прав. Це потребує внесення змін до законодавства

України про булінг, розробку механізму реагування на булінг у закладах передвищої та вищої освіти, враховуючи закордонний досвід.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про освіту: Закон від 05.09.2017 № 2145-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2145-19>
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування): Закон від 18.12.2018 № 2657-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2657-19>
3. Курдіна Н. Булінг у вищих навчальних закладах URL: <https://naurok.com.ua/buling-u-vischih-navchalnih-zakladah-213461.html>
4. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти: Наказ від 28.12.2019 № 1646 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text>
5. Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей: Лист МОН України від 28.10.14 р. №1/9-557 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-557729-14#Text>
6. Белкіна-Ковальчук О. В. Особливості реєстрації випадків насильства в закладах загальної середньої освіти. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки.* 2018. Випуск 150. С. 11-14.
7. Положення про запобігання та протидію булінгу у Житомирському державному університеті імені Івана Франка URL: <https://zu.edu.ua/offic/pol-buling.pdf>

REFERENCES:

1. Pro osvitu: Zakon vid 05.09.2017 № 2145-VIII [On Education] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2145-19> [in Ukrainian]
2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchych aktiv Ukrainy shchodo protydii bulinhu (tskuvanniu): Zakon vid 18.12.2018 № 2657-VIII [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Combating Bullying (Harrasment)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2657-19>
3. Kurdina, N. (2021) Bulinh u vyshchych navchalnykh zakladakh [Bullying in higher education]. URL: <https://naurok.com.ua/buling-u-vischih-navchalnih-zakladah-213461.html> [in Ukrainian]
4. Deiaki pytannia reahuvannia na vypadky bulinhu (tskuvannia) ta zastosuvannia zakhodiv vykhovnoho vplyvu v zakladakh osvity: Nakaz vid 28.12.2019 № 1646 [Some issues to response to cases of bullying (harrasment) and the use of measures of educational influence in educational institutions]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text> [in Ukrainian]
5. Metodichni rekomendatsii shchodo vzaiemodii pedahohichnykh pratsivnykiv u navchalnykh zakladakh ta vzaiemodii z inshymy orhanamy i sluzhbamy shchodo zakhystu prav ditei: Lyst MON Ukrainy vid 28.10.14 p. №1/9-557 [Methodical recommendations on interaction of pedagogical workers in educational institutions and interaction with other bodies and services on protection of children's rights]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-557729-14#Text> [in Ukrainian]
6. Bielkina-Kovalchuk, O. V. (2018) Osoblyvosti reiestratsii vypadkiv nasylstva v zakladakh zahalnoi serednoi osvity [The features of violent incidents' registration in general secondary education institutions]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky.* Vypusk 150. S. 11-14. [in Ukrainian]
7. Polozhennia pro zapobihannia ta protydii bulinhu u Zhytomyrskomu derzhavnomu universyteti imeni Ivana Franka [Regulations on prevention and counteraction to bullying at Zhytomyr State University named after Ivan Franko]. URL: <https://zu.edu.ua/offic/pol-buling.pdf> [in Ukrainian]